Mekteb-i Fenn-i Nücûm

ŞAFAK TUNÇ

İstanbul Araştırmaları Haziran 2012

Mekteb-i Fenn-i Nücûm

Kral Assurbanipal'ın (M.Ö. 668-626) kütüphanesinde bulunan ve tarihi milattan önce yedinci yüzyıla, bir tahmine göre daha da eski dönemlere dayanan tabletlerin birinde şöyle yazar: "**Ay takviminin on dördüncü günü (gökte) Ay ve Güneş birbirlerine zıt konumlarda olurlarsa Kral birçok haber alacak**." İsmini bilmediğimiz bir Babil kralına sunulmak üzere düzenlenen bu astrolojik tahmin, tarih boyunca tekrarlanıp duracak olan benzerlerinin ilk örneklerinden sadece birisidir. Astrolojinin, siyasetin bizzat içinde bulunanların, 'yönetenler'in ilgisini çekmesi ve astrologların saraylarda bir nevi '*danışmanlık hizmeti'* vermeleri tesadüfî değildir. Sağlıklarından düşmanlarının durumuna, dostlarının kimler olduğundan ülkelerini bekleyen doğal afetlere, savaşlardan hizmetkârlarının vefasına kadar geniş bir yelpazeyi kucaklayan sorularına ve bitmek tükenmek bilmeyen gelecek kaygılarına cevap arayan sultanların, şehzadelerin, kralların, prenslerin, vezirlerin, düklerin, emirlerin ya da aristokratların, emirleri altında astrologlar bulundurmaları, tarih boyunca değişmeyen 'moda'lardan biridir.

Hemen her birimi merkezîleştirmesiyle Osmanlı'da bu hal bir adım öteye taşınarak, "*müneccim*" olarak adlandırılan astrolog/astronomların müneccimbaşının idaresi altında devletin bir müessesesi haline gelmesi sağlanmıştır. Böylece siyasetin hemen merkezinde yer almaya başlayan bu insanların şimdiye kadar Osmanlı siyaset dünyasındaki yerlerinin gözden kaçmış olması, münevverlerin *ilm-i nücûm* gibi modern dünyada ırrasyonel saydıkları bir uğraşa karşı bilinçaltında geliştirdikleri gerçekçi tepkiyle açıklanabilir ancak.[1]

İlm-i Nücûmun Tanımı

[1] lm-i Nücûm as a Source for UnderstandingOttoman Political Culture:The Case of Sadullah el-Ankaravî Osmanl› Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak ‹lm-i Nücûm: Sadullah el-Ankaravî
Gülçin TUNALI KOÇ

XIII. Yüzyıl ortalarına kadar İslâm bilim literatüründe ilm-i ahkâm-ı nücûm, ahkâm-ı nücûm, ilm-i ahkâm ya da tencîm olarak adlandırılmaya ve ilimler tasnifinde ziraat, tıp ilmi ve simya ile birlikte tabiî ilimlerin bir şubesi sayılmaya başlanan astroloji ile ilm-i felek, ilm-i hey'et, ilm-i hey'eti'l-âlem diye isimlendirilen ve matematiksel ilimlere giren astronomi, ilm-i nücûm adı altında tek bir ifade ile belirtiliyordu. İlimler tasnifindeki bu ayrıma rağmen XIX. yüzyıla kadar müneccim hem astronomi hem de astroloji ile uğraşan kimse manasına gelirken, yine her iki ilimden de bahsederken bir ayrım yapmaksızın kısaca ilm-i nücûm tabiri kullanılmaktaydı. Aynı şekilde, ilm-i ahkâm-ı nücûm olmasına rağmen çoğunlukla kısaca "ilm-i nücûm" tabiri kullanılacaktır.[2]

Yüksek lisans tezini "*Osmanlı Müneccimbaşıları ve Müneccimbaşılık Kurumu*" üzerine yapan Fatih Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi **Doç. Dr. Salim Aydüz**'e göre astroloji bütün devletler için önemliydi. Babür Devleti'nin (1526–1605) kurucusu Babür Şah, astrolojiyi ***"levâzım-ı saltanat***"tan yani saltanatın gereklerinden biri sayarmış. İslam dünyasının en büyük astronom ve matematikçilerinden Nasiruddin Tûsî (ö. 1274) İslam dünyasının üç büyük rasathanesinden ilki olan Meraga Rasathanesi'ni Hülagu Han'a bir oyunla yaptırmış:

Sarayda bir gürültü duyulur. Hülagu Han korkar, Tûsî sakindir. Tûsî "**Sarayın çatısından bir kazan yuvarlandı. Bilerek yaptırdım. Olacağı bildiğimden korkmadım, ama siz bilmediğiniz için korktunuz. Açılacak rasathane ile siz de geleceği bilebilirsiniz**" der ve *Meraga Rasathanesi* 1259'da kurulur.

---

[2] 3 İlm-i nücûmun tanımıyla ilgili olarak bkz. C.A. Nallino, "Astrology", Encyclopaedia of Is-lam(new edition), Leiden: Brill, c. 1, s. 494-97; Salim Aydüz, "Osmanlılarda Müneccim-başılık Müessesesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994; George Saliba, AHistory of Arabic Astronomy: Plenetary Theories During the Golden Age of Islam, NewYork: New York Univ. Press, 1994; Seyyid Hüseyin Nasr, İslam ve İlim, çev. İlhan Kutlu-er, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989; John North, Astronomy and Cosmology, New Yorkand London: W.W. Norton & Company, 1995; Tevfîk Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", TDVİslam Ansiklopedisi, c. 22, s. 124-126.

Takiyüddin Rasıd bilim adamı olmasına rağmen Sultan III. Murad'a astrolojik tahminler yapmış. İlk resmi takvimler, Sultan II. Murad devrinde (1421–1453) yapılmış. Zamanla müneccimler takvimlere bir "***ihtiyarât***" sütunu eklemişler gelecek yılda olacak olayları yorumlayan bir de "***ahkâm***" bölümü koymuşlar. İhtiyârât uğurlu-uğursuz vakitleri incelermiş ve Osmanlı'da her önemli iş için müneccimlere uğurlu saat tespiti yaptırılırmış. II. Bayezid ve Kanuni devrinde müneccimbaşılık kurumu oluşmuş. Her 21 Mart'ta Nevruz'da takvim başta padişah olmak üzere tüm devlet büyüklerine dağıtılırmış. Takvimin sunulmasına bir tören yapılır ve ***Nevrûziye*** adıyla kendisine ikramlar verilirmiş. Müneccimbaşılık kurumu Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına, 1924'e kadar varlığını sürdürmüş.

Sarayda ve halk arasında yeni doğan çocukların talihlerine bakmak yaygınmış. Müneccim Yakup Efendi'den anlatılan bir hadise ilginç: III. Mustafa oğlu Sultan III. Selim'in ilkah anını not etmiş, doğum emareleri belli olunca, müneccimbaşıya zayiçesini ve uğurlu doğum saatini hazırlamasını emretmiş. Müneccimbaşı doğacağı saati belirlemiş. Ancak doğum o saatten önce başlamış. Hekimbaşı uğurlu saate denk getirmek için doğumu geciktirmeye çalışsa da başaramamış ama durumu padişaha bildirmemişler. Sultan Mustafa; şehzadenin uğurlu saatte doğduğunu zannederek çok sevinmiş ve hatta vefat ederken saltanat Abdülhamid'in hakkı olduğu halde Selim'i veliahd tavsiye etmiş."

Muhyiddin Arabi'nin "***Şecere-i Kübra"*** eserine göre Osmanlı padişahları hakkında önemli işaretler bulunuyor: Mesela, Sultan I. Selim'in Şam'ı fethedeceği önceden işaret edilmiş. Osmanlı devletinin kuruluş yılları hakkında işaretli bilgiler olduğu gibi; yıkılış yıllarına dair karanlık bir işaret varmış. Sultan

II. Abdülhamid, yıkılış emarelerinin kendi dönemini göstermesine bakarak eserin neşredilmesini yasaklamış.

Şeyh el-Ekber Muhyiddin-i İbn-ül Arabi ***Şecere en-Nu'maniyye*** kitabında Allah'ın kendisini keşif ve şehadet (tanıklık) yolu ile evrende meydana gelecek olan kevnî hadiselerden haberdar etmesinden ve kendisine haber olarak göstermesinden ileri gelmektedir. O şöyle açıklar: "**Sin, Şin'e dahil olunca Muhyeddin'in kabri açığa çıkar."** Ve iş gerçekten böyle oldu. O'nun (Allah kendisinden razı olsun), kesbî (çalışılarak elde edilen) ilimlerde doygunluk düzeyine eriştikten sonra Allah kendisine Vehbî (Allah'ın bağışladığı) ilimleri verdi. Ve kendisini nur el-Kuds'un aydınlanmış keşfi ile destekledi. Ve kendisine bir sınıra kadar keşif olarak verdiklerini bildirdi. Ve kendisine haberler konusunda izin verdi.

Bu kitabı istinsah eden müellif; "Allah, beni "eş-Şecere en-Nu'maniyye" konusunda bilgi sahibi kıldığında bu kitabı büyük bir daire olarak fark ettim ve gördüm. Bunun içinde bir başka daire vardı. Bu dairenin içinde ise Şerefli Bekke'nin (Mekke) ismi vardı. Yine bütün iklimlerin (ülkelerin-beldelerin) hatları (sınırları-çizimleri) vardı. Bu çizimlerde, Aziz ve Alim olan Allah'ın takdiri ile bu yerlerde vuku bulacak olan kevnî hadiselerden haber veren remizler ve işaretler vardı." demektedir.

Onun ed-Dâire Mısır dairesi ile ilgili **"Bid'atlar eksik olmaz, bununla birlikte hakimleri hileci olur. Ama işlerin kolay ve boyun eğici olduğu söylenemez. El-Mizân'ın son derecesinde el-Merih, Keyvân ile karşı karşıya gelince Al-i Osman'ın elinden çıkar"** sözüne gelince bilmiş olasın ki, Allah seni kendi katından bir ruh ile desteklesin, الخروجel-huruc isminin lafzı kendisinde bu işin bilgisi olmayan kimselerin sandığı gibi zahiri anlamına değildir. Ehli olan kimselerin terminolojisinde remiz ile bir işarettir. Bu durumda burada geçen

huruc-çıkış bunların burada bulunan tasarrufundan istiklal yolu ile huruc-çıkıştır.

IV. Murad'ın vefatını, hazırladığı takvimde "***Hüseyin-i Nâ- Murad***" (Murad'sız Hüseyin) kelimeleriyle yazarak önceden haber vermiş. Bu başta Sadrazam Kara Murad Paşa olmak üzere herkesi hayrete düşürmüş ve Kara Murad Paşa onu himayesine almış, ne derse inanır olmuştu. IV. Murad'tan sonrası Sultan İbrahim, hüküm sürdüğü sekiz senenin sonunda, tahttan indirildi, sonra öldürüldü. Yerine ise henüz yedi yaşında olan oğlu IV. Mehmed geçirildi. Olaydan sonra bir mecliste müneccimbaşının bunu önceden bilemediği ileri sürülünce hemen o senenin takvimindeki şu beyti göstermiş:

Fatih Sultan Mehmet "**Eşref Saati**" kullandı Fatih'in İstanbul kuşatması esnasında son hücum öncesi önce bazı müneccimlere danıştığı Dukas'ın "**Bizans Tarihi"** adlı eserinde ve *Tacizâde Cafer Çelebi*'nin "***Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi"*** adlı eserinde kayıtlı. Tursun Bey de Rumeli Hisarı'nın temelinin atılmasında müneccimlerden uğurlu saat alındığını belirtir. Fatih'in zayiçesini Müneccim Hatayî Geylanî, "***Tali'-i mevlûd-u Sultan Mehmed Han***" (Farsça) adıyla yazmış ve bu eserde Fatih'in Maltepe'de 50 yaşında vefat edeceğine açık olarak işaret etmiş.

XVI yüzyıl Osmanlı Devleti'nin her alanda zirveye ulaştığı bir asırdır. Bir taraftan sınırları üç kıtada en son noktasına varmış, karada ve denizde zamanının en güçlü ordularını meydana getirmiş, diğer taraftan sahip olduğu düzenli gelirler ve sağlam ekonomi ile belirli bir refah seviyesine ulaşmıştır. XVI. yüzyılda böylesine maddi bir kudreti yakalayan Osmanlı Devleti, bilim, kültür ve sanatta da en mütekâmil dönemini yaşamıştır. Osmanlı astronomi literatürünü

oluşturan 600 astronom veya astronomi eseri müellifinin seksen beşi XVI. yüzyılda yaşamış ve bu asırda Osmanlı astronomisinin önemli eserleri yazıldığı gibi Türkçe’de altmışa yakın eser kaleme alınmıştır.

XIV. yüzyılın başında İznik'te kurulan ilk Osmanlı medresesi ile başlayan ve Fatih Sultan Mehmed'in fetihten sonra İstanbul'da tesis ettiği Semaniye Medreseleri ile devam eden ve yine İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan Süleymaniye Medreseleri ile tam anlamıyla yerleşen Osmanlı yüksek eğitim sistemi, artık en olgun noktasına varmıştı. Fatih medreselerinin kurulmasıyla astronominin de içinde bulunduğu akli ilimlerin eğitimi medrese tahsilinin bir unsuru haline gelmiştir. Diğer taraftan, klasik İslâm biliminin Kahire-Şam, Meraga ve Semerkant gibi ana bilim geleneklerinin birikimleri İstanbul'a aktarılmıştı. Böylece İstanbul, İslâm dünyasının sadece siyasî başkenti olmasının yanında aynı zamanda bilim ve kültür başkenti de olmuştu. Osmanlı âlimleri de devraldıkları klasik İslâm bilimini geliştirmiş ve üzerine orijinal eklemelerde bulunmuşlardır.

Bu yüzyılda ilmi müesseseler yönünden de bir klasikleşme müşahede edilmektedir. Medreseler son hâlini almış ve Dârül tıp Medresesi tesis edilmiştir. Aynı durum astronomi müesseseleri için de söz konusudur.

Osmanlı Devleti'nde ve hususiyle saraydaki müneccimlerin başında bulunan kişiye "**müneccimbaşı**" denilmektedir. Müneccimbaşılık, arşiv belgeleri ve kaynaklardaki bilgilere göre, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir müessesedir. Osmanlı sarayında bîrun erkânından olan müneccimbaşılar, aslen ilmiye sınıfına mensup, medrese mezunu kişiler arasından seçilmekteydi.

XVI. yüzyılda Seydi İbrahim b. Seyyid, İshak Sa'di Çelebi, Yusuf b. Ömer, Mustafa b. Ali, Takiyüddin Râsıd gibi kişiler müneccimbaşılıkta bulunmuşlardır. Mustafa b. Ali astronomi ve coğrafya sahasında oldukça mühim bazı eserler telif etmiştir. Takiyüddin Râşid da astronomi ve matematik sahasında birçok önemli eser vermesinin yanında İstanbul'da bir de rasathane açmış ve bazı gözlemlerde bulunmuştur. XVI. yüzyılda müneccimbaşıların astronomi ve astroloji alanında saraya ait bir çok vazifesi bulunmaktaydı. Müneccimbaşılar XVI. yüzyıldan itibaren saray ve ileri gelen devlet adamları için takvim, imsakiye ve zâyiçe gibi işler yapmaya başlamışlardır. Müneccimbaşının en önemli vazifesi takvim hazırlamaktı. Takvimler 1800 senesine kadar Uluğ Bey Zîci'ne göre, bu tarihden sonra da Jacques Cassini Zîci'ne göre hesap edilmiştir. Ayrıca her Ramazan ayından önce imsakiye hazırlanması ve zâyiçe hazırlamak da müneccimbaşıların vazifeleri arasında bulunmaktaydı. Başta cülus olmak üzere savaş, doğum, düğün, denize gemi indirilmesi, has atların çayıra salınması, padişahın yazlık ve kışlığına gitmesi gibi birçok önemli, önemsiz konuda müneccimbaşılar ve bazen müneccim-i sânîler uğurlu saat tespit ederlerdi. Başta padişahlar olmak üzere birçok devlet adamı müneccimbaşıları zâyiçelerine göre değerlendirmiş ve zâyiçelerinin isabetli çıkması üzerine onlara birçok ihsanlarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte Sultan I. Abdülhamid ve III. Selim gibi uğurlu saate ve zâyiçeye itimat etmeyen padişahlar da bulunmaktaydı. Ancak uğurlu saat uygulaması âdet haline geldiği için bu padişahlar inanmadıkları bu işin önüne geçememişlerdir.

Diğer taraftan kuyruklu yıldızların geçişi, zelzele, yangın, Güneş ve Ay tutulmaları gibi önemli astronomi hâdiseleri ile fevkalade olayları da müneccimbaşılar takip eder ve yorumları ile birlikte saraya bildirirlerdi.

Muvakkıthanelerin idaresi müneccimbaşılara ait idi. Bunun yanında Dârü'r-rasadü'l-cedid adıyla İstanbul'da kurulan rasathanenin idaresi Müneccimbaşı Takiyüddin Râsıd'ın idaresindeydi. XIX. yüzyılın ilk yarısında kurulan Mekteb-i Fenn-i Nücûm adlı mektep de Müneccimbaşı Hüseyin Hüsni ve Müneccimbaşı Sadullah Efendi'nin idaresinde bulunmaktaydı.

Ulemâ sınıfına mensup saray memurlarından olan müneccimbaşılar, silahtar ağaya bağlı olan hekimbaşının maiyyetinde bulunduklarından tayin ve azilleri de onun tarafından yürütülürdü. Müneccimbaşılar, XVI. asırda saraya takvim takdim etmelerinden dolayı 2000 akçe, müneccimler ise 1000 akçe ücret almaktaydılar (4). Osmanlı Devleti'nde otuz yedi kişi müneccimbaşılıkta bulunmuştur. Bunların arasında Takiyüddin Râsıd (ö. 1585) İstanbul'da kurduğu rasathane ile, Müneccimbaşı Derviş Ahmet Dede (ö. 1702) de yazdığı Arapça tarih kitabı Camiü'd-Düvel ile meşhur olmuştur. Müneccimbaşı Hüseyin Efendi (ö. 1650) ise zâyiçelerinin isabetiyle tanınmıştır. Müneccimbaşılar ilmiye mensubu olduklarından dolayı müderrislik ve kadılık gibi birçok vazifelerde bulunmuşlardır.

XVI. yüzyıldan sonra belirli bir sisteme göre devam eden müneccimbaşılık Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi'nin vefatına kadar gelen bu müessese, onun 1924 yılında vefatıyla yerine tekrar müneccimbaşı tayin edilmeyerek lağvedilmiş ve 1927 senesinde baş muvakkıtlık makamı tesis edilmiştir. [3]

Müneccimbaşı, Osmanlılarda astronomi ve astrolojiyle ilgili işlere bakan görevli. Osmanlı resmî terminolojisinde *sermüneccim, sermüneccimân-ı hâssa, sermüneccimîn, reîsülmüneccimîn, başmüneccim* gibi isimlerle de anılır.

[3] Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu İ.Ü. XVI. Yüzyılda Osmanlı Astronomisi Ve Müesseseleri.

Osmanlılarda **ilm-i felek (ilm-i hey'et)** ve ***ilm-i ahkâm-ı nücûm,*** yani hem**astronomi** hem ***astroloji*** ile ilgilenen müneccimin devlet teşkilâtı içinde yer aldığı dikkati çeker. Daha önceki halife ve sultanların sarayında da astronomi ve astroloji konularında kendisine danışılan ve takvim işlerini yürüten bir veya birkaç müneccimin var olduğu, önemli işlerin halledilmesi esnasında onların zâyîçelerine müracaat edildiği ibadet vakitlerinin tesbiti, vergilerin zamanında toplanması ve ziraata ait işlerin düzenli biçimde yürütülmesi için doğru bir takvim hazırlanması işini de üstlendikleri bilinmektedir.

Müneccimbaşılığın bir kurum olarak Osmanlı Devleti'nde ne zaman ortaya çıktığı hakkında kesin bilgi yoktur. Bu konuda rastlanan en eski tarihli kayıt II. Bayezid dönemine kadar iner. Ancak takvimlere II. Murad devrinde rastlanması müneccimbaşının bu tarihlerde mevcudiyetine işaret eder. Bunun kurumlaşmasının Fâtih Sultan Mehmed zamanında başladığı ve II. Bayezid devrinde tamamlandığı söylenebilir. Fâtih döneminde sarayda "cemâat-i müteferrika" arasında Mevlânâ Küçük adında günde 10 akçe alan bir müneccim bulunmaktaydı[4] Bayezid devri ilmî faaliyetlerin, dolayısıyla astronomi çalışmalarının ve müneccimlerin sayısının arttığı bir dönemdir. Bu devre ait muhasebe defterlerine göre müneccimbaşının idaresinde bir müneccim-i sânî ile bir müneccim kâtibi bulunuyordu. Müneccimbaşının aldığı yevmiye 15, diğerinin 14, kâtibin ise 10 akçe idi.

Mevcut belgelere göre adı tesbit edilen ilk müneccimbaşı Şeydi İbrahim b. Seyyid'dir. II. Bayezid döneminde müneccimbaşı olan Şeydi İbrahim, Kanunî Sultan Süleyman devrinin ortalarına kadar bu makamda kalmıştır. Onun vefatıyla yerine Sa'dî b. İshak Çelebi (ö. 947/1540) müneccimbaşı

[4] (Ahmed Refik, TOEM, VIII-XI/49-62 [11335-1337], s. 7). II.

olmuştur. **Osmanlı Devleti'nde toplam otuz yedi kişi müneccimbaşılık yapmıştır.**

XVI. yüzyılın en dikkat çekici müneccimbaşıları Mustafa b. Ali el-Muvakkit ve Takıyyüddin er-Râsıd'dır. Mustafa b. Ali uzun süre Yavuz Selim Camii muvakkithânesinde bulunmuş ve Müneccimbaşı Yûsuf b. Ömer es-Sââtî'nin yerine müneccimbaşı olmuştur. Astronomi, matematik ve coğrafya sahasında Arapça ve Türkçe olmak üzere yirmiden fazla eseri bulunan Mustafa b. Ali rub'-i âfâkî denilen bir astronomi aletinin de mucididir.

Takıyyüddin er-Râsıd Şam ve Mısır'da yetişmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek Mustafa b. Ali'nin yerine müneccimbaşı olmuş, bazı siyasî çekişmeler yüzünden kısa bir müddet sonra yıktırılacak olan ilk rasathaneyi kurmuştur. Ayrıca klasik İslâm rasathanelerinde bulunan rasat aletlerini toplamış ve birkaç yeni rasat aleti icat etmiştir. Yazdığı eserler ve düzenlediği astronomi cetvelleri Osmanlı bilim literatüründe çok önemli bir yer tutar.

XVII. yüzyılda yetişen bir diğer müneccimbaşı Hüseyin Efendi'dir. 1040-1060 (1631 -1650) yılları arasında müneccimbaşılık yapan Hüseyin Efendi zâyîçelerinin isabetiyle meşhur olmuş, ancak siyasî meselelere karıştığından idam edilmiştir. Derviş Ahmed Dede 1078-1099 (1668-1687) yıllarında müneccimbaşılık ve padişaha musahiblik yapmıştır. XVII. yüzyıl müneccimbaşılığın düzenli bir hale geldiği dönemdir. Bu asrın ortalarından itibaren kurum müneccimbaşı, müneccim-i sânî ve beş kâtipten müteşekkil bir kadroya sahip olmuştur. Müneccimbaşı olacak kişiler önce müneccim-i sânîliğe getirilmiştir. Ayrıca müneccimbaşıların en az 40 akçeli müderris veya benzeri bir vazifede bulunmaları gerekmekteydi.

XIX. yüzyılın önemli müneccimbaşıları arasında, Joseph-Jerom Lalande'nin Tables astronomiques adlı eserini (Paris 1759) Laland Zîci adıyla Arapça'ya ve

Türkçe'ye tercüme eden, Mekteb-i Fenn-i Nücûm'un ilk müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi ile astronomi, tıp ve coğrafya sahasında çeşitli eserler vermiş olan Mekteb-i Tıbbiyye'nin ilk anatomi hocalarından Osman Sâib Efendi ve Nâmık Kemal'in babası Mustafa Asım Efendi sayılabilir.

Müneccimbaşılar ilmiye sınıfından ilm-i nücûma vâkıf kişiler arasından seçilmekte, bu sebeple müderrislik ve kadılık gibi ilmiye vazifelerinde de bulunabilmekteydiler. Müneccimbaşılar arasında vak'anüvis, hattat, hassa tabibi, muvakkit ve musâhib-i pâdişâhî olanlar yanında hekimbaşılığa yükselenler ve ilmî payelerin en yükseği olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliği payelerini alanlar da olmuştur.

Sarayın **bîrûn erkânı** arasında yer alan müneccimbaşıların teşrifattaki mevkileri ilmî rütbe ve payesine göre belirlenirdi. Müneccimbaşıların tayinleri ve azilleri hekimbaşıların inhasıyla yapılırdı. Bir müneccimbaşının tayin talebini hekimbaşı şeyhülislâma sunar, şeyhülislâm sadrazama teklif eder. O da padişaha arzeder ve padişahın tasvibiyle tayin gerçekleşirdi. Saraya dışarıdan gelen müneccimbaşı ve hekimbaşı burada silâhdar ağaya bağlıydı. Yeni tayin edilen ve genellikle ikinci müneccimlikten gelen müneccimbaşı ile yerine getirilen müneccim-i sânîye sadrazam huzurunda hil'at giydirilirdi. Müneccimbaşıların çoğunun görevden alınması siyasî hadiselerden kaynaklanırken on dört yıl müneccimbaşılık yapmış olan Mustafa Zeki Efendi (ö. 1148/1735) mesleğinde kifayetsizliği dolayısıyla azledilmiştir. İkinci müneccimler ayrıca takvim hazırlayabilirdi. Kâtip, şâkird veya sadece müneccim olarak anılan görevliler ise müneccimbaşıların yaptıkları takvimleri çoğaltma ve dağıtma gibi işlere bakarlardı. Kâtipler aynı zamanda birer müneccim olup zamanla terfi ederek müneccimbaşılığa yükselebilirlerdi. Müneccimbaşı kâtiplerinin sayısı XVI.

yüzyılda dört, daha sonraki yüzyıllarda ise beş olmuş, XIX. yüzyılın sonunda bu sayı bire indirilmiştir.

Müneccimbaşıların asıl görevleri her yıl bir takvim hazırlamaktı**.** Bunun yanında astronomi ve astrolojiye dair başka vazifeleri de vardı. Takvimler nevruzda hazırlanır, padişah, sadrazam ve diğer devlet ricaline takdim edilirdi. Nevruzdan nevruza kadar olan ayları ihtiva eden takvimler gayet süslü olarak hazırlanmaktaydı. Bunlara o yıl meydana gelecek semavî hadiseler kaydedilirdi. Bazı takvimlerin başında tarihî olaylar ve günler de bulunurdu. Takvimin asıl kısmı cetveller halinde on üç sayfadan oluşurdu. Burada hicrî ve rümî takvimin günleri, mevsimler ve yapılıp yapılmaması gereken işler yer alırdı. Müneccimbaşılara takvim karşılığında XVI. yüzyılda 2000 akçe verilirken daha sonra bu ücret 7500 akçeye kadar çıkmıştır. XIX. yüzyılda takvimleri matbaada basılmaya başlanınca takvim neşretme imtiyazı müneccimbaşılara verilmiş ve müneccimbaşıların gelirleri artmıştır.[5]

Her yıl ramazan ayından önce imsakiye hazırlanması müneccimbaşıların diğer bir vazifesiydi. İmsakiyeler de önce padişah ve sadrazama, daha sonra diğer devlet ricaline dağıtılırdı.

MÜNECCİMBAŞILARIN ASTROLOJİYLE İLGİLİ GÖREVLERİ DE BULUNMAKTAYDI.

Bu görev, padişahın şahsî işleriyle devlete ait önemli işlerin vaktini belirlemeye yarayan **zâyîçe** (bir iş için en uygun saati seçme) hazırlamaktı. Buna **"eşref-i saat, sâat-i muhtar, vakt-i muhtar, vakt-i sa'd"** da denilirdi. Müneccimlerin en çok zâyîçe hazırladığı konular cülus, sadrazamın mühür alması, şevval tevcîhatının (önemli memuriyetlere tayin) yapılması, savaş ilânı, ordunun sefere çıkması, donanmanın hareketi, yeni gemilerin denize indirilmesi, devlet

[5] (Müneccimbaşıların hazırladıkları takvimlerin önemli bir kısmı Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde bulunmaktadır).

binalarının temelinin atılması ve hizmete girmesi, top dökülmesi, yeni dökülen topların deneme atışlarının yapılması, sultan düğünü, çocuk doğumu, has ahır atlarının çayıra salınması ve padişahın bir yere hareketi gibi olaylardır.

Osmanlı padişahları içinde müneccimlerin bu kabil işlerini III. Mustafa gibi çok fazla önemseyenler olduğu gibi I.Abdülhamid ve III. Selim gibi hiç itibar etmeyenler de vardır. Padişahlar ve devlet ricali arasında müneccimlere itibar edenler, onlara danışmadan hiçbir işe girişmezlerdi. Öte yandan müneccimbaşıların önemi de eşref-i saatin isabetli çıkmasına göre artar veya azalırdı. Ancak birçok defa isabetsiz çıkan zâyîçelere rağmen müneccimlere olan itibar devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir.

İstanbul'da bulunan muvakkithânelerin idaresi müneccimbaşılara bağlı olduğu gibi, buralara tayin edilecek kişilerin imtihanları da onlar tarafından yapılmaktaydı. Muvakkithânelerin müneccimbaşıların yetişmesinde önemli bir yeri vardır. Müneccimbaşıların çoğu bu makama gelmeden önce muvakkithânelerde çalışmıştır. Diğer taraftan rasathane ve **Mekteb-i Fenn-i Nücûm** gibi kurumlar da müneccimbaşının idaresindeydi.

Mekteb-i Fenn-i Nücûm, Müneccimbaşı Hüseyin Hüsnü ve Müneccim-i Sânî Sâdullah Efendi tarafından İstanbul'da açılan ilk astronomi mektebi olup beş yıl kadar eğitime devam etmiş ve daha sonra kapatılmıştır. Bu mektepten on-on beş kadar öğrenci yetişmiş, bunların bazıları müneccim, bazıları da muvakkit olmuştur.

Müneccimbaşılık, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Bu yüzyılın ikinci yarısında görülen bir değişiklik Ahmed Tâhir Efendi'nin imtihanla müneccim-i sânîliğe getirilmesidir. Diğer bir

değişiklik de II. Abdülhamid zamanında müneccim-i sânîlik makamının kaldırılması ve daha önce beş olan kâtip sayısının bire indirilmesidir. Ayrıca hekimbaşılığa bağlı olan müneccimbaşılık Meşîhat-ı İslâmiyye'ye bağlanmış ve tayinler de bir komisyona havale edilmiştir.

Müneccimbaşılık, son müneccimbaşı olan Hüseyin Hilmi Efendi'nin vefatı üzerine (1924) yeni müneccimbaşı tayin edilmemek suretiyle ilga edilmiştir. Bunun yerine baş muvakkitlik adı altında bir müessese kurularak başına ressam Ahmet Ziya (Akbulut) getirilmiştir.[6]

[6] DİA, Müneccimbaşı Md.)